

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СВІТОГЛЯД –
ФІЛОСОФІЯ –
РЕЛІГІЯ**

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 12

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
2017

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

С24

Засновник: Сумський державний університет.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 22560–12460ПР від 01.03.2017 (код за ЄДРПОУ 05408289).

Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету, протокол № 4 від 14 грудня 2017.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор) (Україна);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар) (Україна);
З. Н. Ісмагамбетова – д-р філос. наук, проф. (Казахстан);
Р. Колодзей – д-р мистецтвознавства, проф. (Польща);
С. Констанчак – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Т. Г. Румянцева – д-р філос. наук, проф. (Білорусь);
О. П. Бойко – д-р філос. наук, проф. (Україна);
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Є. О. Лебідь – д-р філос. наук, доц. (Україна);
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Л. В. Теліженко – д-р філос. наук, доц. (Україна);
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф. (Україна);
В. О. Цикін – д-р філос. наук, проф. (Україна);
О. Ю. Щербина-Яковлева – д-р філос. наук, проф. (Україна);
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф. (Україна);
С. І. Побожій – канд. мистецтвознавства, доц. (Україна).

До збірника увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології та питанням, пов'язаним із процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Сумський державний університет, 40000, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, тел.: (0542) 33–00–24, e-mail: philosophy@ifsk.sumdu.edu.ua; mozg_akadem@ukr.net

Інна КНИШ

RHIZOMA VS RADIX VS HYPHE:

РІВНІ РОЗУМІННЯ МЕРЕЖ

З'ясовано етимологічну невідповідність метафоричного вживання поняття “ризом”, запозиченого Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі з біології, яке б мало слугувати підґрунтям і формою для реалізації їхнього “номадологічного проекту”. Здійснено аналіз термінів “rhizoma”, “radix”, “hyphes”, отримано підстави стверджувати, що більш доречним є саме третій термін. Доведено, що Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, чітко та правильно визначаючи і даючи ґрунтовні характеристики нелінійних утворень, невдало обрали ризому як метафору. На прикладі мережі Internet розглянуто процеси, які відбуваються у нелінійних утвореннях, та проаналізовано відповідні метафори. Доведено, що мережні утворення змінюють середовище, при цьому у людській свідомості відбувається зміна розуміння стосовно цього утворення. Засвідчено, що у “гіфі” переплітаються як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки, які є нелінійними, на противагу лінійному “кореню”, який відображає вертикальні та лінійні зв'язки, а також “ризомі”, яка охоплює горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки. Обґрунтовано, що для визначення і пояснення сучасного стану мережі доцільно вживати термін “гіфа”, на противагу ранньому Internet-у, який можна схарактеризувати як “радікс” та “ризому”. Проаналізовано принципи зв'язку і гетерогенності, множинності, незначущого розриву, картографії та декалькоманії, застосовані Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі для характеристики ризомі. Доведено, що з огляду на необхідність пояснення процесів, які відбуваються у нелінійних утвореннях, притаманних неklasичному періоду розвитку наукового знання, зокрема кіберпростору першого порядку, більш адекватним видається поняття “радікс”; для нелінійних процесів, тобто кіберпростору другого порядку (який ми визначаємо як гіфпростір) постнеklasичного періоду, придатний термін “гіфа” замість запропонованого Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі поняття “ризом”. З'ясовано, що дослідники, чітко і правильно визначаючи нелінійні процеси та даючи їх докладні характеристики, невдало обрали як метафору “ризом”. Уважаємо за доцільне в цьому контексті вживати метафору “гіфа”. Зазначено, що процеси, які відбуваються у синергетиці, також характерні й для гіфпростору, тобто являють собою нелінійні структури.

Ключові слова: *ризом, радікс, гіф, мережа, номада, мережеве гіф-суспільство, метафора, дискурс, нелінійні та лінійні утворення, кіберпростір, гіфпростір, синергетика.*

Постановка проблеми. Уперше поняття “ризом”, запозичене з біології як метафору, використали Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі у праці “Ризом” [9, с. 6–31] (“Тисяча плато”, 1976) для реалізації свого “номадологічного проекту”. Ризомою вони вважали “...підземне стебло (tige), абсолютно відмінне від коренів та корінців. Цибулини, бульби – це ризомі” (кореневище – reseau (мережа) [9, с. 12]. М. Можейко зазначає, що ризом “має протистояти незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), які, як вважали Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, типові для класичної європейської культури” [23, с. 657]. Але, на нашу думку, метафоричний зміст поняття, яке вони використали у своєму дослідженні, не збігається з визначенням терміна “ризом”, більш того – з визначеннями поняття “радікс”, запропонованого

В. Лапенковим [19] і невідомим автором [26]. На противагу їм, ми вважаємо за необхідне запропонувати для цього використовувати у якості метафори поняття “гіфа” [14, с. 157–164].

Тут необхідно зазначити, що Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі чітко визначили та докладно схарактеризували нелінійні утворення, вважаючи, що запропонованою ними концепцією “ризом” можна послуговуватися під час розгляду та пояснення будь-яких таких утворень. На нашу думку, для більш докладного розгляду і пояснення проявів нелінійності, взаємопов’язаності, складності, відкритості, ймовірності, цілісності, характерних для різних мереж, у тому числі й Internet-у тощо, більш адекватною є метафора “гіфа”. Тому ми спробуємо застосувати її для розгляду і пояснення процесів, які відбуваються у нелінійних утвореннях, наприклад, таких, як мережа Internet, та довести, що для пояснення цих процесів, характерних для неklasичного періоду розвитку наукового знання, зокрема, кіберпростору першого порядку, доцільно вживати поняття “радікс”, а для таких утворень постнеklasичного періоду, як кіберпростір другого порядку (гіфпростір), прийнятний термін “гіфа”, на противагу запропонованому Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі метафоричному наповненню поняття “ризом”. Ми зробимо спробу проаналізувати процеси, які відбуваються у таких утвореннях, як “гіфа”, запропоновані нами (у якій переплітаються як горизонтальні так і вертикальні зв’язки, що є нелінійними) на противагу лінійному “корінь”, який рекомендує використовувати В. Лапенков та невідомий автор (вертикальні й лінійні зв’язки) а також “ризомі”, який використовували Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі (горизонтальні / міжвидові та зв’язки, що відбуваються у площині).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці стратегій “ризом” присвячено праці:

- науковців, які погоджуються з використанням метафори “rhizoma” згідно з концепцією Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі (В. Ємелін, А. Капітонова, Т. Козінцева, С. Куцепал, А. Назарчук та ін.);
- дослідника, які з огляду на концепцію Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі віддає перевагу метафорі “radix” (В. Лапенков) та невідомий автор.

Мета дослідження:

- з’ясувати етимологічну невідповідність метафоричного наповнення змісту поняття “ризом”, запозиченого Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі з біології для характеристики свого “номадологічного проекту”;
- на підставі ґрунтового аналізу термінів “rhizoma”, “radix”, “hyphe”, довести на прикладі мережі Internet, що більш відповідним з огляду на своє метафоричне наповнення є термін “гіфа”;
- доведення із застосуванням принципів зв’язку і гетерогенності, множинності, незначущого розриву, картографії та декалькоманії, що для пояснення процесів, які відбуваються у нелінійних утвореннях, характерних для неklasичного періоду розвитку наукового знання, зокрема, кіберпростору першого порядку, замість терміна “ризом”, запропонованого Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, більш доці-

- льно вживати поняття “радікс”, а для нелінійних процесів постне-класичного періоду (кіберпростір другого порядку) – “гіфа”;
- з’ясування того, що сучасний стан мережі (на прикладі мережі Internet) потребує введення поняття гіфпростору (hyphspace), яке вийшло далеко за межі реальної та віртуальної реальності, з активним залученням номади-користувача як досліджуваного суб’єкта на противагу запропонованому раніше кіберпростору першого порядку (з користувачем як об’єктом дослідження), обмеженому лише віртуальною реальністю.

Завдання нашого дослідження полягають у:

- аналізі принципів зв’язку і гетерогенності, множинності, незначущого розриву, картографії та декалькоманії, запропонованих Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі для характеристики поняття “ризом”, та їх використанні для “радікс” і “гіфа”;
- з’ясуванні сучасного стану мережі (на прикладі мережі Internet) як кіберпростору другого порядку і нелінійного утворення, яке має всі ознаки гіфпростору (hyphspace).

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О. Князева, в культурі та науці, а також у світі живої природи виникають певні коеволюційні ландшафти, тобто складні конфігурації співіснуючих ніш. Трансформування цих коеволюційних ландшафтів визначається безперервним утворенням нових ніш, а також, як наслідок, перебудовою їх наявної структури. При цьому, якщо розглядати мережі наукового знання, кожний учений, який втручається (або має намір утрутитись) у світ науки, витримує парадигмальний інерційний тиск уже зайнятих “когнітивних ніш”. Убудовування нового знання залежить від їх структури, але за достатньої інноваційної цінності, а також належної рішучості, “пробивної сили” його носія це нове знання може бути прийняте науковим співтовариством. Як наслідок, може відбутися реконструювання структури простору, забудованого “когнітивними нішами”, а також деформація тих, що існували раніше [15, с. 170]. При цьому одним із пріоритетних завдань подальшого дослідження має стати, як зазначає К. Левін, саме “вивчення мережних зон життєвого простору” [36, с. 149].

Таким чином, запропонована Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі метафора “ризом” відповідала всім вимогам і критеріям тогочасних процесів, у розвитку наукового знання, тобто займала свою “когнітивну нішу” наукового знання із 70-80 рр. ХХ ст. Науковці В. Ємелін, А. Капітонова, Т. Козінцева, С. Куцепал, А. Назарчук та ін. вивчали мережні зони її життєвого простору, але з ХХІ ст. щодо неї відзначається “парадигмальний інерційний тиск”, який, на нашу думку, спричинений насамперед тим, що концепція “ризом”, яку Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі запропонували наприкінці ХХ ст., відповідала вимогам тогочасного наукового знання. Проте час плине дуже швидко, і зазначена концепція вже не повністю відповідає вимогам сьогодення. Саме тому ми пропонуємо сучасному науковому співтовариству започаткувати дискусію щодо доречності вживання метафори поняття “ризом” на проти-

вагу запропонованій нами метафорі “гіфа” та спробуємо це пояснити на прикладі мережі Internet.

Зазначимо, що метафора завжди привертала до себе пильну увагу різних дослідників (починаючи від Аристотеля). Зростання теоретичного інтересу до неї було зумовлено її використанням у різних текстах. Р. Хофман, автор цілої низки досліджень щодо метафори, зазначав: “Метафора виключно практична... Вона може бути застосована як знаряддя для опису та пояснення у будь-якій сфері... Метафора, де б вона нам не зустрілася, завжди збагачує розуміння людських дій, знань і мови” [34, с. 327]. У метафорі міститься і брехня та істина, і “ні”, і “так” [1, с. 18]. Тому ми пропонуємо проаналізувати та обрати метафоричне наповнення терміна “гіфа” для пояснення та характеристики нелінійних утворень на прикладі сучасного стану мережі, зокрема мережі Internet.

Для цього спочатку розглянемо концепцію “ризом” Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. “Ризома (фр. rhizome – “кореневище”) – філософське поняття постмодерну, що фіксує принципово позаструктуровий і нелінійний спосіб організації цілісності, який залишає відкритою можливість для іманентної рухливості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування” [23, с. 656]. Тобто, як ми бачимо, зазначені філософи досить докладно характеризували нелінійні утворення. При цьому потрібно зазначити, що у сучасному науковому середовищі неодноразово обговорювалося питання неадекватності застосування Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі як метафори терміна “ризом”. Звернімося до праць дослідників з цієї проблеми.

Як наголошує невідомий автор, поняття “ризом” в розумінні Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі означає розгалужену неієрархізовану систему, що нагадує корінь рослини, або, цитуючи, “позаструктуровий і нелінійний спосіб організації цілісності”. Він наголошує, що лат. rhizoma (фр. rhizome) – це власне саме кореневище, по суті – видозмінений пагін з явно вираженою центральною віссю, і жодної “позаієрархічності” там і близько немає [26].

На думку В. Лапенкова, “проблема в тому, що у більшості мов з вузького поняття рослинного кореня (а також водного джерела) природним шляхом вибудовуються і більш широкі (абстрактні) поняття роду, начала, основи. Не є винятком грец. ρίζωμα і лат. radix” [19].

Але потрібно зазначити, що ці дослідники теж не до кінця змогли заглибитись у суть проблеми рецепції біологічних термінів як метафор. Для того, щоб з’ясувати, чи є доречним метафоричне вживання понять “ризом”, “радікс”, “гіфа”, ми наведемо та проаналізуємо відповідні дефініції в царині біології.

Кореневище (rhizoma) [39] – це підземний великий або малий багаторічний пагон багаторічних трав, а також чагарників і чагарничків, який слугує для відкладення запасних речовин, вегетативного відновлення і розмноження. Від кореня відрізняється наявністю лускоподібних листків, рубців від опалого листа (іноді і їх сухих залишків), бруньок і додаткового коріння, від-

сутністю кореневого чохла. Кореневище щорічно наростає моноподіально (вороняче око) або симподіально (купина) і утворює з верхівкової або пазушних бруньок надземні пагони. Нерідко кореневища *утворюють розгалужені системи. Старі частини кореневищ поступово руйнуються.* Довгі кореневища зі значними, річними приростами і добре вираженими міжвузлями (пирій, снить) служать, переважно, для вегетативного розмноження і розселення, короткі кореневища з невеликими річними приростами і зближеними вузлами (ірис, гравілат) – взагалі для запасання і вегетативного відновлення [5].

Кореневище, кореневище – підземна видозмінена частина стебла, що своїм зовнішнім виглядом дещо нагадує корінь. Кореневище відрізняється від кореня анатомічною будовою, а також відсутністю кореневого чохла, наявністю бруньок і лускуватих листків. Кореневища бувають довгі, тонкі (у пирію, багатбох осок) або короткі і товсті (у півників, цикути, щавлю та ін.). Від вузлів кореневища відходять додаткові корені. Кореневище утворює надземні пагони. *Кореневище закінчується брунькою.* За допомогою кореневища рослини розмножуються вегетативно. У кореневищі відкладаються запасні поживні речовини [29, с. 273].

Тобто з наведених понять кореневища (rhizoma) для нашого дослідження підходить **такі характеристики ризоми (кореневища):** підземний великий або малий багаторічний пагон; слугує для відкладення запасних речовин, вегетативного відновлення і розмноження, наявністю лускоподібних листків, рубців..., бруньок і додаткового коріння; утворюють розгалужені системи; старі частини кореневищ поступово руйнуються. При цьому, для ризоми характерна наявність як горизонтальних (міжвидових) зв'язків, так і площинних.

Корінь (від лат. radix) – *підземний осьовий радіально-симетричний вегетативний орган з необмеженим ростом, який закріплює рослину в субстраті (грунті).* Вперше справжні корені з'являються у папоротеподібних. Поява кореня в процесі еволюції рослин – одне із пристосувань до життя на суходолі [25, с. 74].

Корінь (лат. radix) – осьовий, зазвичай підземний вегетативний орган вищих рослин (судинних рослин), що *характеризується необмеженим ростом в довжину і позитивним геотропізмом.* Корінь служить для закріплення рослини в ґрунті і *забезпечує поглинання і проведення води з розчиненими мінеральними речовинами до стебла і листя* [17].

Корінь (лат. radix) – підземний осьовий вегетативний орган, який закріплює рослину у ґрунті (субстраті) і *здатний до безперервного росту.* За походженням розрізняють типи коренів: *головний, який утворюється із зародкового корінця насінини; додаткові, які закладаються на наземній або підземній частині пагона; бічні, які ендогенно закладаються на головному, додаткових та бічних коренях нижчого порядку. Кореню властива радіальна симетрія* [3, с. 89–90].

Корінь, корень – один із основних вегетативних органів вищих рослин. В еволюційному розвитку рослин корінь утворився пізніше від стебла і листка, у зв'язку з переходом до життя на суші. Корінь являє собою підземну частину рослини, на якій не утворюється листків, бічні розгалуження виникають ендогенно, а точка росту вкрита кореневим чохлаком. У нижчих рослин коренів немає, а є ризоїди. Корінь відіграє важливу роль у житті рослини. Основною функцією кореню є вбирання води та поживних речовин з ґрунту. У корені відбувається ряд органічних синтезів. Розрізняють корені справжні, або основні, і додаткові. У кореневій системі розрізняють *головний і бічні корені різних порядків. Недалеко від кінчика кореня (як головного, так і бічних) розміщена зона корневих волосків. Для анатомічної будови кореня характерне радіальне розміщення провідних елементів у центральному циліндрі. Розрізняють первинну і вторинну будову кореня.* З морфологічного боку коріння поділяють на стрижневі (ниткоподібні, мотузкоподібні, конусоподібні і т.д.) і мичкуваті (наприклад у злаків). *За розмірами корінь перевищує надземну частину.* Поверхня кореня набагато більша від поверхні надземної частини [29, с. 275].

З наведених тлумачень поняття “корінь” (radix) для нашого дослідження **підходять такі ознаки кореня:** підземний осьовий радіально-симетричний вегетативний орган, здатний до безперервного росту в довжину і позитивним геотропізмом, який закріплює рослину в субстраті (ґрунті) і забезпечує поглинання і проведення води з розчиненими мінеральними речовинами до стебла і листя, має такі типи коренів: головний, який утворюється із зародкового корінця насінини; додаткові, які закладаються на наземній або підземній частині пагона; бічні, які ендогенно закладаються на головному, додаткових та бічних коренях нижчого порядку, корню властива радіальна симетрія; недалеко від кінчика кореня (як головного, так і бічних) розміщена зона корневих волосків. Для анатомічної будови кореня характерне радіальне розміщення провідних елементів у центральному циліндрі. Розрізняють первинну і вторинну будову кореня. За розмірами корінь перевищує надземну частину. Отже, для кореня характерні вертикальні та лінійні зв'язки.

Для повноти розкриття змісту та сутності проблеми, наведемо ще одне трактування визначення “гіфи”.

Гіфи (від грец. Ύφή – павутина) [8] – *ниткоподібне утворення у грибів, що складається з багатьох клітин або містить безліч ядер.* Розрізняють септірованні гіфи (багатоклітинні) і несептірованні гіфи (представлені однією гігантською багатоядерною клітиною). У разі септірованих гіф у клітинних перегородках можуть залишатися отвори (пори), через які цитоплазма і органели (включаючи ядра) вільно перетікають із клітини у клітину. Окремі гіфи наростають шляхом верхівкового росту, за своїм перебігом вони можуть сильно гілкуватися. Гіфи здатні об'єднуватися в поздовжні групи, утворюючи більші (в кілька метрів завдовжки і кілька міліметрів завширшки) тяжі – **різоморфи** (грец. Ρίζα – корінь, μορφή – форма). Більш щільні сплетіння гіф формують **склероції** (грец. Σκληρός – твердий), з яких можуть

утворюватися органи плодоношення. Сукупність гіф гриба складає *міцелій* (від грец. *mýkēs* – гриб), тобто грибницю [35].

Гіфи (від грец. *hyphē* – тканина, павутина) [38] – мікроскопічно тонкі, прості або розгалужені нитки, з яких формується вегетативне тіло (грибниця, або міцелій) і плодові тіла грибів [30].

У деяких мукорових грибів можна виявити *утворення дугоподібних повітряних гіф – стolonів*. З їх допомогою *гриб швидко розростається по субстрату*. Прикріплення *стolonів відбувається за допомогою ризоїдів, які розвиваються як реакція на зіткнення з будь-яким твердим субстратом* [27].

Для нашого дослідження характерні такі визначення поняття *гіф* (від грец. *Ύφή* – павутина): ниткоподібне утворення у грибів, що складається з багатьох клітин або містить безліч ядер; у клітинних перегородках гіф можуть залишатися отвори (пори), через які цитоплазма і органели (включаючи ядра) вільно перетікають з клітини у клітину; наростають шляхом верхівкового росту, за своїм перебігом вони можуть сильно гілкуватися; здатні об'єднуватися в поздовжні групи, утворюючи більші (в кілька метрів завдовжки і кілька міліметрів завширшки) тяжі – різоморфи; утворення дугоподібних повітряних гіф – стolonів їх допомогою ... швидко та безперервно розростається по субстрату своїми кінцями; прикріплення стolonів відбувається за допомогою ризоїдів, які розвиваються як реакція на зіткнення з будь-яким твердим субстратом. Таким чином, “гіфам” притаманні як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки, які є нелінійними на протигагу лінійному “кореню”, який відображає вертикальні та лінійні зв'язки, а також “ризомі”, яка має горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки.

Навівши визначення й окресливши зв'язки, характерні для “ризомі”, “кореня” та “гіфа”, спробуємо з'ясувати доречність їх уживання для характеристики нелінійних утворень, одним з яких є мережа (на прикладі Internet). Ж. Делез і Ф. Гваттарі дають таке визначення метафоричного наповнення поняття “ризомі”: “ризомі з'єднує якусь одну точку з будь-якою іншою, і кожен з утворених цим штрихів не надсилає з необхідністю до штрихів тієї ж природи, вона пускає в хід дуже різні реєстри знаків і навіть не-знакового стану. Ризомі не дозволяє себе привести ні до єдності, ні до безлічі [єдиного і різноманітного]” [9, с. 30].

На нашу думку, ці ознаки метафоричного наповнення поняття повністю не притаманні ні кореневищу (ризомі), ні кореню (радіксу) та не є їхньою властивістю, а є характерною ознакою *гіфа (павутини)*. Цей висновок впливає з вищенаведеної дефініції: у клітинних перетинках гіфа є отвори (пори), крізь які цитоплазма й органели (включаючи ядра) вільно перетікають із клітини у клітину. Розглядаючи сучасний стан мережі Internet [37], ми зауважуємо, що вона має всі властивості гіфів, а саме: інформація крізь отвори (пори), як і у гіфах, може вільно переміщатися від одного користувача до іншого; мережа, як і гіфи, є просторовим утворенням, вона не має початку і кінця, всі її складники рівноправні, й будь-який з них може стати підґрунтям

для виникнення нової мережі (росту нової гіфи). Саме з цим, на нашу думку, і пов'язана доречність метафоричного вживання поняття “гіфа”, більш дотичного до специфіки мережі, ніж “ризوما”, яку запропонували Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі, та “радікса”, яку запропонували В. Лапенков та невідомий автор.

Розглянемо це більш докладно. У неї (ризومي – *I. K.*), як зауважують Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, немає ні початку, ні кінця, але завжди є точка, з якої вона росте і виходить за свої межі (тут існує певне неспівпадіння – немає початку, але є точка, з якої вона росте, немає кінця, але є межа, за яку вона може виходити). Ризома схожа на карту, яка має бути продукована, сконструйована та завжди демонтована, єднальна, обертальна, модифікована, має безліч входів і виходів та власні свої межі; ризома є нецентрованою, неієрархічною та невизначеною системою [9, с. 30].

І тут теж відзначаємо неспівпадіння. У ризومي є і початок і кінець, як впливає з визначення: підземний великий або малий багаторічний пагін; від кореня (радікса) відрізняється наявністю лускоподібних листків, рубців від відмерлих покривних лусочок, бруньок і додаткового коріння, *щорічно зростає й утворює* з верхівкової або пазушних бруньок надземні пагони, нерідко кореневища формують розгалужені системи. Старі *частини кореневищ поступово відмирають*. Щодо гіфів, то з наведеного визначення видно, що вони не мають ні початку, ні кінця: збільшуються шляхом верхівкового зростання, *можуть сильно розгалужуватися; здатні об'єднуватися в повздовжні групи, утворюючи більші*.

Таким чином, ми довели, що Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, чітко та правильно визначаючи і даючи ґрунтовні характеристики нелінійних утворень, неадекватно обрали термін “ризوما” у якості метафори для реалізації їхнього “номадологічного проекту” та зазначили, що для цього більше підходить термін “гіфа”. Для більш глибокого аналізу наведемо принципи, з яких виходили Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі для потрактування “ризومي”, та спробуємо за їх допомогою розглянути ознаки “радікса” і “гіфи”.

1. Зв'язок і гетерогенність. Згідно з ними, як уважають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, кожна частина кореневища може бути з'єднана з іншою – ризома не має вихідного пункту розвитку, вона децентрована й антиієрархізована за своєю природою. Іншими словами, жодна її частина не повинна мати переваги над іншою, так само як не може існувати привілейованого зв'язку між двома окремими частинами – всі складові ризومي мають бути пов'язані між собою, незалежно від їх ролі та положення [33, с. 7]. При цьому комп'ютер, якщо розглядати його як автономний модуль, поза зв'язками з іншими, не може бути ризоматичним утворенням, оскільки він спроектований як специфічна ієрархічна структура, де “вся влада належить пам'яті або центральному блоку” [33, с. 16]. Це, на нашу думку, лінійне утворення, подібне до “радікса”, в якому переплітаються вертикальні та лінійні зв'язки. Тобто Internet був на початку свого існування централізованим та ієрархізованим, тобто таким утворенням, де переважав порядок, а також контролювався вій-

ськовими, тобто за характеристиками вподібнювався до таких об'єктів, які можна метафорично визначити як “корінь”, тобто кіберпростір першого порядку (про що мова йтиметься далі).

З огляду на централізованість і відсутність розосередженості, будь-яке порушення зв'язків між основними блоками комп'ютера незворотно призведе до виходу його з ладу. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі протиставляють закритим і централізованим утворенням, подібним до персонального комп'ютера, відкриті та децентровані, тобто ризоматичну множинність, яка має горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки. Їх прообраз вони вбачають у обмежених мережах автоматів, зв'язок у яких здійснюється від одного суб'єкта до іншого, маршрути наперед не задані, а всі учасники взаємозамінні, завдяки чому координація локальних операцій і синхронізація кінцевого, загального результату досягається без центрального органу [33, с. 17]. Але тут ми вбачаємо метафоричну невідповідність: для ризоми (кореневища) нехарактерне поєднання однієї частини з іншою, вона має один вихідний пункт розвитку, а отже, доречно вжити термін “гіфа”, тому що зазначені атрибути властиві тільки для неї (проростання/поєднання через отвори/пори).

Очевидно, що французькі мислителі, наводячи приклади мережевих структур, формулювали свої ідеї на підставі тогочасного уявлення про стан мережі Internet (поч. 60-х рр. ХХ ст.). Звернімося до історії створення цієї глобальної мережі. Свій початок вона бере за часів Холодної війни, коли проект Internet розроблявся американськими військовими з метою забезпечення найбільшої життєздатності систем управління у випадку ядерної атаки. Ідея полягала в тому, що: інформація розміщувалася не в одному місці, а розосереджувалася і дублювалася на перехресно поєднаних один з одним віддалених комп'ютерах. Останні мали бути підключені таким чином, щоб обмін даними між ними міг бути здійснений за різними схемами. Передбачався як прямий зв'язок між будь-якими окремо взятими комп'ютерами, так і опосередковане підключення, до ланцюга якого може бути залучено безліч проміжних ланок (подібно до “ризоми” яка має горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки). Отже, військові намагалися запобігти фатальному виходу з ладу системи управління: якщо у випадку нападу в робочому стані залишиться хоча б один із комп'ютерів, то збережені на ньому дані дозволять віддати наказ про завдання нанесення “удару відплати”. Маємо вагомі підстави погодитися з міркуваннями В. Ємеліна, який стверджував, що ранній Internet “мав властивості децентрованої й антиєрархізованої структури, що повною мірою задовольняло потреби гетерогенності з'єднань у ризомних конструкціях” [11], тобто кіберпростору другого порядку.

Сучасна ж мережа Internet являє собою скоріше гіфіковану модель децентрованої й антиєрархізованої структури, яка розвивається як по горизонталі, так і по вертикалі. Мережа сьогодні – це принципово відкрите утворення (кіберпростір другого порядку), де панують хаос, імовірність, цілісність тощо: кожен, хто має комп'ютер, модем, доступ до телефонної лінії або кабелю Internet і Wi-Fi тощо (при цьому варто зазначити, що точки дос-

тупу до мережі Internet постійно вдосконалюються, їх кількість збільшується), потенційно можна розширити її межі (подібно до гіфів у яких переплітаються як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки, що є нелінійними).

Треба наголосити, що в сучасній глобальній мережі немає центрального пункту, здатного контролювати інформаційні потоки. Зв'язок між комп'ютерами здійснюється безпосередньо, а не через якусь чільну інстанцію, причому шляхи передачі інформації не є завчасно визначеними та стабільними – вони можуть змінюватися залежно від завантаженості ліній, і можливі такі ситуації, коли маршрути даних виявляються парадоксальними з погляду географії. У віртуального середовища мережі своя географія, а для користувача маршрут, яким проходить інформація, не має жодного значення, адже головне для нього – можливість безпосереднього контакту з будь-яким адресатом і прямого доступу до будь-якої сторінки, незалежно від місця її розташування в глобальній мережі.

Отже, ми не бачимо жодних перешкод для того, щоб застосувати такий принцип конструкції ризоми, як “зв'язок і гетерогенність”, запропонований Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, для характеристики сучасної глобальної мережі як гіфів.

2. Принцип множинності. У множинності немає ні суб'єкта, ні об'єкта – є лише визначення, величини, виміри, здатність рости лише тоді, коли множинність змінює свою природу (отже, закони комбінаторики перетинаються з множинністю). Найкращим прикладом, який ілюструє дію цього принципу, є ляльковод, який керує своєю маріонеткою. Французькі філософи стверджують, що насправді рухами ляльки керує аж ніяк не бажання ляльководу, а “множинність нервових волокон, що утворюють, у свою чергу, іншу маріонетку, слідуючи при цьому іншим вимірам, з'єднаним з першими” [33, с. 8]. Зрештою сам ляльковод у кінцевому підсумку виявляється маріонеткою цієї множинності. Остання має усвідомлюватись як така, що існує поза зв'язком як із суб'єктом, так і з об'єктом. Отже, при ризоматичному підході чільне місце відводиться не точкам контакту між нитками та лялькою або між руками ляльководу і дерев'яною рамкою, до якої прикріплено нитки, а лініям, які з'єднують точки, – саме вони мають найбільше значення [33, с. 8]. “Збірка і є такий перетин вимірів у множинності, яка з необхідністю змінює природу тією мірою, якою нарощує свої з'єднання. У ризомі немає ні точок або позицій, які ми знаходимо у структурі – дереві або корені. Є лише лінії... абстрактні лінії, лінії вислизання або детериторизації, слідуючи якій, вони змінюють природу, з'єднуючись з іншими множинностями” [33, с. 8].

Щодо глобальної мережі Internet принцип множинності можна інтерпретувати так. По-перше, за аналогією з ляльководом і лялькою, сполуками комп'ютера керують не клавіатура і не руки, що лежать на ній, а “множинність нервових волокон користувача, що знаходить своє продовження в безлічі кодованих і декодованих комбінацій, на які розпадаються сигнали, які надсилаються в безліч каналів зв'язку, за якими вони передаються” [11], і, нарешті, в безлічі пікселів, що світяться на екрані монітора і відображають

поточну інформацію. По-друге, виходячи з того, що в ризомі істотними є не вузли зв'язку, а лінії з'єднання, ми можемо стверджувати, що й у мережі Internet має місце подібний стан речей, хоча, здавалося б, перше враження свідчить про зворотне, адже з'єднання в мережі встановлюються шляхом переходу від одного комп'ютера до іншого. Насправді тут важливо зрозуміти, що рух мережею – це своєрідне “паломництво у віртуальному світі” (з усіма проявами номадизму) до конкретної мети, водночас користувач фізично не змінює свого розташування в просторі (у реальному світі). Розглянемо це більш докладно.

“Батько кіберпанку”, канадський письменник-фантаст Вільям Гібсон, написав новелу “Спалення Хром” (“Burning Chrome”, 1982), в якій уперше ввів поняття кіберпростору [40, с. 102]. Пізніше у романі “Нейромант” (“Neuromancer”, 1984) він дав таке визначення: “кіберпростір – це узгоджена галюцинація, яку щодня відчують мільярди звичайних операторів у всьому світі” [7, с. 309; 12], тобто глобальна мережа – це “колективна галюцинація”, кіберпростір, за межами якого не існує тих точок (міст, музеїв, бібліотек тощо), які ми віртуально відвідуємо, а існують лише лінії – канали зв'язку (комунікації), що з'єднують запитовані користувачами веб-сторінки. Отже, у своєму первинному значенні поняття “кіберпростір” включає користувачів (але як суб'єктів пізнання).

Кіберпростір (англ. cyberspace) – метафорична абстракція, яка використовується в філософії й у комп'ютерних технологіях, є (віртуальною) реальністю, яка представляє Ноосферу [32, с. 203], тобто це інший світ, що існує як “усередині” комп'ютерів, так і “всередині” комп'ютерних мереж [13]. Саме лінії зв'язку і перехресні посилання (комунікації) роблять мережу глобальним (гіфікованим) простором, а не локально (як кореневища ризом) розрізненою групою комп'ютерів. Цими лініями зв'язку є не кореневища ризом, як зазначають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, а саме гіфи, тобто кіберпростір – це складова “hyrpe” – простору (англ. hyrpspace). Відмінність між ними принципова.

Для глибшого розуміння процесів, які відбуваються у кіберпросторі, більш докладно розглянемо визначення поняття “кібернетика” (грец. κυβερνητική, англ. cybernetics, нім. kybernetik – мистецтво керманича). Уперше це слово як термін на позначення управління в загальному сенсі вжив давньогрецький філософ Платон. Французький учений Андре-Марі Ампер у праці “Досвід про філософію наук” (“Essais sur la philosophie des Sciences”, 1834–1843) запропонував називати кібернетикою науку про управління людським суспільством, потрактовуючи це поняття у соціологічному сенсі. Але кібернетика як наука оформилася лише в 40-х рр. ХХ ст. завдяки праці американського вченого Норберта Вінера “Кібернетика, або Управління і зв'язок у тварині і машині” (1948) [43]. Він упродовж тривалого часу не міг дібрати грецьке слово, яке б означало “той, хто передає повідомлення”, і звернув увагу на слово kibernetes, яке у перекладі з грецької означає “керманич”, “штурман”. “У слові “кібернетика” мене привабило те, що воно більше

за всі відомі мені слова підходило для висловлення ідеї всеохопного мистецтва регулювання й управління, застосованого у різноманітних галузях” [6, с. 308]. Таким чином, він ужив це слово на позначення сукупності теоретичних уявлень про управління. Так було визначено головну проблему кібернетики – управління – у даному випадку великими динамічними системами.

Проблемами управління переймався й Едгар Морен. Цей французький філософ і соціолог здійснив спробу розглянути історичний розвиток машин, а також те, як їх було створено. Так, у праці “Метод. Природа природи” [24] він зазначав, що штучна машина “постала внаслідок розвитку антропосоціальної мегамашини та являє собою один з аспектів її розвитку” [24, с. 204]. Розглядаючи штучні машини, він докладно проаналізував історію їх виникнення.

На першій стадії розвитку суспільства люди експлуатували робочу силу та виробничі можливості живих моторів – машин (тварин і людей). Згодом виникли млини: повітряні та водяні, й це була принципово нова сполучна ланка між людством і фізичною природою. Після механізмів і годинникових пристроїв (XIII ст.) було сконструйовано автоматичні механізми для виконання все більш точних, тонких і різноманітних операцій, які вибудовувались у ланцюги, що неодноразово замикалися на самих собі, – так у XVIII ст. розпочалося виробництво автоматів. У подальшому автоматика розвинулася до рівня промислових пристроїв і перейшла на нову стадію розвитку – кібернетичну. “Управління, яке до цього здійснювалося як зовнішнє, стає відтепер внутрішнім (програмою) й організуючим (упорядкованим), і кібернетичний автомат починає нагадувати живе не просто зовнішньо, виступаючи як тимчасовий автомат, з організованою поведінкою” [24, с. 205]. Отже, поряд із розвитком продуктивних функцій штучних машин було розвинено й їхні організаційні функції, а також розширено їхню автономію.

Ще одну періодизацію розвитку кібернетики запропонував Гайнц фон Ферстера. Згідно з афоризмом австрійського й американського фізика, сформульованим у статті “Кібернетика кібернетики” (“Cybernetics of Cybernetics”, 1974), кібернетика *першого порядку* – це кібернетика систем, які ми можемо спостерігати, а *другого* – спостережних систем, межа між суб’єктом і об’єктом управління та, як наслідок, між сукупністю суб’єктів і середовищем як цілим [42]. Але цей афоризм, на наше переконання, потребує сучасних коректив.

У сучасному науковому дискурсі стосовно кібернетики першого порядку зазначається, що вона мала справу з проблемами управління системами, що саморегулюються, але підходи щодо їх вивчення були ще лінійними. На це, зокрема вказує Н. Кочубей, зауважуючи що підґрунтя кібернетики першого порядку складало лінійне механістичне мислення [18, с. 45]. На цю ж особливість вказує Л. Бевзенко: “Класичну кібернетику можна вважати одним з останніх оплотів сциентистського мислення, орієнтованого на суб’єкт-об’єктні відносини людини зі світом, на підкорення природи, яке уявлялося незворотним наслідком науково-технічного прогресу” [4, с. 40–41].

Якщо кібернетика першого порядку – це кібернетика систем, вона адекватно відображає стан речей, характерний для неklasичного періоду розвитку наукового знання, і являє собою нелінійну систему з елементами лінійності (про що йшлося вище) на її початковому етапі, яка має ознаки “радікса”. Щодо кібернетики другого порядку, властивої для постнеklasичного періоду, це вже не система, а нелінійне відкрите утворення спостережних систем, межа між суб’єктом і об’єктом управління (віртуальною реальністю), якій притаманні риси “ризми”, та, як наслідок, між сукупністю суб’єктів і середовищем (реальною та віртуальною реальністю) як цілим, де панують хаос, імовірність, цілісність тощо, властиві для “гіфа”. Тому для визначення постнеklasичного стану мережі потрібно оперувати метафоричним наповненням поняття “гіфа”, на противагу терміну “ризома”.

Доповнюючи вищезазначене, доцільно залучити ще й концепцію В. Лефевра. У книзі “Структури, що конфліктують” він виокремив особливий клас об’єктів, які назвав “об’єктами, що їх можна порівняти з дослідженнями щодо досконалості”. Таким чином, для кібернетики не першого, а саме другого порядку стало узвичаєним поняття “само-об’єктивізації” [22, с. 9–10]. Відмінності між об’єктом і дослідником зникають, адже об’єкт сам стає дослідником (водночас виникають труднощі щодо розгляду дослідника з позиції об’єкта!). У подальшому ці ідеї було розвинено у монографії “Алгебра совісті” [21], у вихідних положеннях соціальної кібернетики S. Umpleby [41] та ін.

Таким чином, можна констатувати, що кібернетика другого порядку відповідала вимогам неklasичної раціональності, однак, як цілісний напрямок поки не сформувалася. На цю нішу, як зазначають О. Князева [16], Н. Кочубей [18, с. 157–176] та В. Лепський [20, с. 110–111], може претендувати синергетика яка розглядає середовище як базову категорію. Головним об’єктом дослідження кібернетики є складні системи із саморегуляцією, але вона не мала не меті опис зміни типу саморегуляції в процесі розвитку. Цю проблему поставила і розв’язує синергетика, об’єктом дослідження якої є системи, що саморозвиваються а це більш складний об’єкт, ніж системи, що саморегулюються. Для перших саморегуляція є визначеним аспектом, певним станом, тому синергетика органічно включає в себе кібернетику, але не зводиться до неї [28, с. 3–33].

При цьому Н. Кочубей зазначає, що сучасна картина світу збагачується уявленнями про складність, нелінійність, відкритість, запозиченими з різних галузей знань (у нашому випадку – з біології, фізики, фізіології та філософії). Інші поняття – такі як “хаос”, “порядок”, “імовірність”, “цілісність” тощо – теж значно збагачуються, причому змістовно. Те саме стосується і розуміння мережі. Очевидно, що те, до чого підійшла синергетика як теорія самоорганізації, виходячи з власних наукових засад і підходів, характерно і для інших галузей наукового знання, віддалених (але насправді аж ніяк не віддалених) від синергетики та природознавства, адже сама ідея розвитку знання (гума-

нітарного, соціального і природничого) спонукає дослідників до висновків та узагальнень, подібних до синергетичних [18, с. 91].

Ще один “претендент” на “когнітивну нішу”, як зазначає В. Аршинов, – ценологічний міждисциплінарний підхід, органічно поєднаний із синергетикою. Цей підхід ґрунтується на уявленні про світ як цілісність, що є пухкою та виявляється лише у великих просторово-часових масштабах. Тут ключовим поняттям є ценоз (синергетичний об’єкт), для якого порядок більш притаманний, ніж хаос; цей порядок забезпечується інформаційно через фізичні процеси; збільшення різноманітності підвищує стійкість системи (середовища) [2].

Також цю нішу, на нашу думку, може зайняти і запропонований нами *гіфпростір* (hyperspace) – метафорична абстракція, що може бути використана в філософії у комп’ютерних технологіях та являє собою (віртуальну) реальність, яка є складовою Ноосфери, тобто це інший світ як “усередині” комп’ютерів, так і “всередині” комп’ютерних мереж, із активним залученням користувача (користувачів) суб’єкта (суб’єктів), так і об’єкта (об’єктів) пізнання. Отже, маємо справу з номадичним утворенням (несталим, децентралізованим), що постійно розвивається як у горизонтальній, так і у вертикальній площині.

3. *Принцип незначущого розриву.* Згідно з цим принципом, “розриви в ризомі виникають щоразу, коли сегментарні лінії несподівано опиняються на лініях вислизання, а лінія вислизання – це частина ризоми. Ці лінії постійно переходять одна в одну. ...Здійснюючи розрив, ми прокладаємо лінію вислизання, однак ризик виявлення в ній утворень, які переструктурують систему, нададуть владу визначеному, відновлять повноваження суб’єкта, залишиться” [31, с. 662–663]. При цьому Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі зазначають, що “ризом – це антигенеалогія” [33, с. 9]. Ідеться, як ми зазначали раніше, про явище, не притаманне кореневищу (ризомі), в якій певна частина коренів відмирає, не в змозі відновитися до вихідного стану (лише за наявності цибулин і бульб), що є визначальною ознакою гіфів, при цьому вони можуть швидко відновлюватись і їм не потрібні цибулини або бульби тощо. Саме цього і домагалися розробники першого Internet-у, щоб нівелювати наслідки можливих розчленувань мережі управління у випадку атомної війни. Internet став тією детериторіалізованою зоною свободи, якою він є сьогодні. З огляду на розгалужене і багатоканальне утворення глобальна мережа практично (ставляться захисні коди, паролі, але їх можна зламати, підібрати) втратила властивість ізоляції будь-якої своєї частини, доступ до якої з тих чи інших причин вважається небажаним. Можливість альтернативних обхідних маршрутів робить такі спроби безглуздими (будь-яке втручання простежується).

Також із принципом незначущого розриву можна пов’язати той факт, що на сьогодні Internet є найбільш невразливим із відомих засобів масової комунікації. Приклад тому – відома ситуація в Югославії, коли після руйнування телевізійних ретрансляторів канали глобальної мережі стали головним засобом обміну інформацією із зовнішнім світом, адже блокувати “павути-

ну” набагато складніше, ніж розбомбити антени телецентрів. Так ідеї, закладені американськими військовими у зміст мережі Internet, парадоксальним чином повернулися проти них самих – принцип незначущого розриву фактично означає неможливість блокади, ізоляції та цензури у всесвітній розгалуженій і багатоканальній “павутині”. Це все якраз стосується не ризоми, а саме гіфів.

Але уряд навчився не тільки контролювати, але й блокувати мережу.

З цієї нагоди, Дж. Діббел (Julian Dibbeli) зазначає, що як показали події, які відбувалися у ніч з 28 січня 2011 р. у Єгипті на антиурядові акції протесту, організовані за допомогою Facebook та інших соціальних мереж, був повністю відключений Internet. Ще один приклад – Китай побудував ще одну “велику стіну” – брандмауер, який дозволяє уряду країни блокувати будь-які сайти. Тому, розробники мережі плідно почали працювати над проблемою стійкого та динамічного Internet-у, який завдяки принципу свого устрою зміг би давати супротив та тиск ззовні держави, уряду та корпорацій, а також не допустити можливості відключення окремих своїх сегментів, забезпечуючи принцип свободи у віртуальному просторі. Альтернативою поки що є створення комірцевої топології мережі, наприклад такої, як FunkFeuer. Вона робить те, чого не в змоззі зробити провайдери, а саме, перетворює користувача (його комп’ютер) із кінцевого вузла у ретранслятор, іншими словами вони перетворюють користувачів з простих Internet-користувачів у самостійних провайдерів [10, с. 56–58].

Так ідеї, закладені американськими військовими у побудову мережі Internet, парадоксальним чином повернулися проти них самих – принцип незначущого розриву фактично означає неможливість блокади, ізоляції та цензури у всесвітній розгалуженій і багатоканальній “павутині”. Це все якраз стосується не ризоми, а саме гіфів.

4. Принцип картографії та декалькоманії. Згідно до цих принципів Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі заявляли, що ризома – це не механізм копіювання, а карта з безліччю входів. Але насправді ризома у їхньому розумінні подібна до кальки, а от гіфи схожі на карти. Протиставляючи кальку і карту, теоретики шизоаналізу наголошують, що остання за своєю природою “відкрита, вона здатна до поєднання в усіх вимірах, демонтована, обертальна, здатна постійно модифікуватися... має чисельні входи... та має справу з успішністю” [33, с. 9], сприйнятлива до змін, тобто подібна до синергетичних процесів. Калька ж, навпаки, не схильна до модифікації, вона не створює нічого нового... відсилаючи постійно “до одного й того ж” ... продукує лише глухі кути, перешкоди, зародки стрижня або точки структурування... і лише копіює наявні лінії та контури (кореневище, відмираючи, повільно відростає за старими лініями, а гіфи, відмираючи, відновлюються значно швидше за кореневище, і їм для цього не потрібні ні цибулини, ні бульби) мають справу з “компетентністю”. Рисунок на карті ніколи не може вважатися залишковим – він постійно змінюється, як змінюється сама дійсність. Водночас, карти (гіфи) можуть існувати незалежно від того, чи існує щось поза картою, тоді

як калька існує тільки як уявлення, зліпок референта (наявність цибулин і бульб у ризомі). Отже, карта, на противагу кальці, не репродукує реальність, а експериментує, вступає з нею “в сутичку” [33, с. 9]. Саме такими ідеями керувалися Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, коли представляли конструкцію ризоми як утілення картографії та декалькоманії – ризоморфні об’єкти, на їхню думку, принципово не піддаються калькуванню і не можуть бути відтворені як репліки.

Розглянемо тепер, як ці принципи узгоджуються з глобальною “павутиною”.

Як зазначає Едгар Морен, якою б розвиненою не була штучна машина, вона щодо живих машин є водночас і грубим начерком, і грубою копією. Хоча предмети, створені людиною – артефакти, – сьогодні перевершують живі машини за можливостями виконання завдань і здійснення обчислень, хоча вже існують комп’ютери, які виконують надлюдські інтелектуальні операції, найбільш досконала і найбільш прогресивна зі штучних машин не здатна відновлюватися, відтворюватися, самоорганізовувати себе, не володіє тими елементарними якостями, що притаманні найдрібнішій бактерії. Таким чином, штучні машини не мають власної організаційної генеративності та власного поезису, тобто вони не можуть виробляти себе, породжувати себе, виправляти себе, репродукувати себе, але вони є відтворюваними, виправленими, оновленими, зміненими та репродукованими на фабриках, заводах, у майстернях тощо. Щойно штучна машина народилася, вона здатна лише збільшувати свою ентропію (коли функціонує), але антропосоціальна негентропія її ремонтує, оновлює, відновлює її стаціонарну ентропію [24, с. 205–207], тобто штучна машина – це калька, “груба копія” живої машини.

Як уже зазначалося раніше, всесвітня мережа – це принципово незавершена, неієрархічна система, що динамічно розвивається, тим самим уподібнюючись до нелінійних утворень. У гіфпросторі (hyphspace) мережі немає фіксованих, неіменних маршрутів, він не розкреслений лініями второваних магістралей, а скоріше нагадує мережу польових доріг, яка постійно змінює свою конфігурацію: заростають одні шляхи, прокладаються інші, поруч із розмитою дощами колією виникає нова, яка теж проіснує недовго, і так нескінченно. Очевидно, що зміни, які відбуваються безперервно, перешкоджають мережі стати хоча б на певний час тотожною самій собі, що внеможливіє її калькування. Internet – це номадичний простір, середовище існування кочівників-користувачів, і, подібно до карти, він не вкладається в межі будь-якої структури або моделі, тому що вона постійно змінюється, тобто перебуває в нестабільному стані.

Тут варто виокремити ще один момент на підтвердження того, що глобальна мережа (гіфпростір) – це карта, а не калька. Коли йдеться мова про перманентну трансформацію “рисунка” мережі, необхідно враховувати, що її причиною є не тільки “фізичне” виникнення нових маршрутів: введення додаткових оптичних каналів, підключення нових комп’ютерів тощо; важливим чинником є ще й те, що сам користувач постійно змінює схему свого

руху, обираючи й освоюючи різні, часто альтернативні траєкторії. У цьому сенсі Internet – не що інше, як карта з безліччю входів – виходів, кожен з яких є потенційною відправною точкою. Користувач може розпочати рух мережею з будь-якого вузла, чи то своєї домашньої сторінки, чи то сторінки свого університету чи провайдера, причому наступні кроки в гіфпросторі з його розгалуженою структурою і великою кількістю посилань не є зовні детермінованими, а залежать лише від мети користувача або ж від її відсутності. Таким чином, ми можемо сміливо стверджувати, солідаризуючись із В. Ємеліним [11], що Internet є номадичним простором, маршрути міграції в якому створюють “кочівники-користувачі”, які цілеспрямовано або хаотично переміщуються “степовими” гіфпросторами (hyphspace) замість руху старими, відомими магістралями. Саме в цьому і полягає відповідність глобальної мережі Internet гіфікованим, а не ризоматичним принципам “картографії” та “декалькоманії”.

Отже, ми розглянули всі основні принципи організації ризоми та гіфи і показали, як вони можуть бути використані для філософського аналізу мережі Internet, а також констатували, що її сучасний стан – це гіфа, а не ризома, з’ясували, як ідеї Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі втілилися в найсучасніші інформаційні технології, створивши проміжну ланку між лінійними утвореннями з рисами радікса і нелінійними утвореннями, подібними до гіфів. Очевидно, що саме за допомогою метафори “гіфа”, а не “ризوما” розкриваються філософські й онтологічні аспекти сучасного стану глобальної мережі.

Висновки. Таким чином, ми довели етимологічну невідповідність застосування у якості метафори поняття “ризوما”, запозиченого Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі з біології для реалізації їхнього “номадологічного проекту”. Здійснений нами аналіз термінів “rhizoma”, “radix” і “hyphe” засвідчив, що в цьому випадку як метафору термін “гіфа” (hyphe), а не “ризوما”. Водночас Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі чітко і правильно визначили та докладно схарактеризували нелінійні процеси, і проте обрали невдалу метафору “ризوما”.

Проаналізувавши історичний розвиток мережі, на прикладі мережі Internet, ми дійшли висновків, що метафори “ризوما” і “радікс” абсолютно не адекватні сучасному розумінню мережі: у “гіфів” переплітаються як горизонтальні, так і вертикальні зв’язки, що є нелінійними, на противагу лінійному “кореню”, який відбиває вертикальні та лінійні зв’язки, а також “ризомі”, яка охоплює горизонтальні (міжвидові) та площинні. На той час, коли Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі розробляли свою концепцію “ризомі”, не було відповідного терміна щодо мережі. З цього приводу В. Ємелін відзначає: “Вибір даної категорії для аналізу Мережі зумовлений тим, що в сучасній філософській літературі немає альтернативного поняття, яке могло б так чітко передати сутність мережевих технологій і водночас указати на їх взаємозв’язок із світоглядним контекстом культури постмодерну” [11]. Отже, немає жодних перешкод для того, щоб вживати для характеристики сучасного стану мережі поняття “гіфа” як метафору, а для раннього Internetу – “радікс”, як на цьому

наполягають В. Лапенков і невідомий автор, а також термін “ризом”, що ним послуговувалися Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі.

Проаналізувавши рецепцію принципів зв’язку і гетерогенності, множинності, незначущого розриву, картографії та декалькоманії, застосовані Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі для характеристики ризоми, ми довели, що для пояснення та експлорації процесів, які відбуваються у нелінійних утвореннях, характерних для некласичного періоду розвитку наукового знання, зокрема кіберпростору першого порядку, необхідно вживати поняття “радікс”; нелінійним процесам постнекласичного періоду, тобто кіберпростору другого порядку (гіф простір, *hyphspace*), – замість поняття “ризом”, краще відповідає термін “гіфа”.

Усі характеристики ризоми, що їх виокремили Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, а саме: “на відміну від дерев та коренів, ризома з’єднує будь-яку точку з іншою, при цьому не дозволяє собі повернутися ні до однієї, ні до багатьох, зроблена не з одиниць, а з вимірів, а ще точніше з рухливих напрямків, у ній немає ні початку, ні кінця, але завжди є середина, з якої вона росте і переливається через край”; “констатує лінійні множинності з вимірами, без суб’єкта й об’єкта та зроблена з ліній сегментарності, стратифікації як вимірів, а також ліній вислизання або детериторизації як її максимального виміру, згідно з якими і слідуючи якими множинність піддається метаморфозам, змінюючи свою природу”; “ризом не є об’єктом відтворення: ні зовнішнього – як дерева-образу, ні внутрішнього – як структури-дерева; ризома – це антигенеалогія, це короткочасна пам’ять, або анти-пам’ять”; “діє завдяки варіації, експансії, завоюванню, захопленню, уколу, при цьому має справу з картою, яка має бути зроблена, сконструйована, завжди демонтована, пов’язана, переглянута, модифікована – у множинних входах і виходах зі своїми лініями вислизання”; “є децентрованою, неієрархізованою і невизначеною системою”, вважаємо, притаманні саме гіфам. Тому всі розбіжності потрактування та використання Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі поняття “ризом” можна пояснити тим, що вони як метафору обрали неадекватний термін, хоча правильно охарактеризували нелінійні утворення.

Проаналізувавши історичний розвиток мережі Internet, ми з’ясували, що метафори “ризом”, та “радікс” повною мірою не розкривають сучасне розуміння “мережі”: у “гіфа” переплітаються як горизонтальні, так і вертикальні зв’язки, які є нелійними на протигагу лінійному “кореню”, який відображає вертикальні та лінійні зв’язки, а також “ризомі”, яка охоплює горизонтальні (міжвидові) та площинні зв’язки. Можна впевнено констатувати, що ідеї Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі щодо “ризомі” були подібні до синергетичних. Таким чином, ми не вбачаємо жодних перешкод для того, щоб уживати як метафору для характеристики та експлорації сучасного стану мережі запропоноване нами рецепцію поняття “гіфа”, а для раннього Internet-у – “радікс”, як пропонують В. Лапенков і невідомий автор, а також “ризом”, за Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі. Тобто, людство, освоюючи нову віртуальну реальність, перебуває на межі між реальною та віртуальною реальністю. Для

розгляду та пояснення процесів, які при цьому відбуваються, ми вважаємо за необхідне ввести термін “гіфпростір” і пропонуємо таке його визначення: гіфпростір (hyperspace) – це метафорична абстракція, що є складовою Ноосфери, знаходиться на межі (поки що визначеній) реальної та віртуальної реальності з номадичним включенням користувача (користувачів) як суб’єкта (суб’єктів) пізнання і яка постійно перебуває у нестійкому стані.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. ; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М. : ИФ РАН, 1999. – 203 с.
3. Барна М. М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії / М. М. Барна ; ред. : В. І. Чопик, І. М. Григора, Б. В. Заверуха. – Київ : Академія, 1997. – 272 с.
4. Бевзенко Л. Н. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма : возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
5. Биологический энциклопедический словарь / гл. ред. М. С. Гиляров ; редкол. : А. А. Баев, Г. Г. Винберг, Г. А. Заварзин и др. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 864 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bioword.ru/K/K453.htm>
6. Винер Н. Я – математик / Н. Винер. – М. : Наука, 1967. – 355 с.
7. Гибсон У. Нейромант : фантаст. роман / У. Гибсон ; пер. с англ. Е. Летова, М. Пчелинцева. – М. : Аст ; СПб. : Terra Fantastica, 2000. – 317 с.
8. Грибы приморья. – Рис. Узято із сайту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://s3dk.ru/> – Загл. с экрана
9. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома // Философия эпохи постмодерна : сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://vk.com/doc184482549_189854454?hash=fad6578bbe212adfe0&dl=98694f379ecda
10. Диббел Дж. Теневая сеть / Джулиан Диббел // В мире нуки, 2012. – № 5. – С. 55–61. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/uploads/2013/08/tenset.pdf>
11. Емелин В. Глобальная сеть и киберкультура. Ризома и Интернет / В. Емелин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://emeline.narod.ru/rhisome.htm>
12. Интервью с Уильямом Гибсоном о возникновении термина “киберпространство” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cyberpunkworld.net/news/uiljam_gibson_o_vozniknovenii_kiberprostranstva/2011
13. Киберпространство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Киберпространство>
14. Книш І. В. Філософський дискурс : rhizoma vs radix vs hyphe / І. В. Книш // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : наук. журн. – Вип. 6 (15). – Дніпро, 2016. – С. 157–164.
15. Князева Е. Расширенный экологический подход: сети жизни, познания, разума и коммуникации / Е. Князева // Філософія освіти, 2016. – № 1(18). – С. 163–188.
16. Князева Е. Н. Синергетически конструируемый мир / Е. Н. Князева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/what/sinergeticheski-konstruiruemuj>
17. Корень // Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 4 т. – Т. 2, вып. 3: Кигн – Початок. – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1909. – 1055 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1021513>

18. Кочубей Н. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование / Н. В. Кочубей. – Saarbrücken, Deutschland : Palmarium Academic Publishing, 2013. – 260 с.
19. Лапенков В. Эволюция мифореальности / Владимир Лапенков // “Звезда”, 2004. – № 2. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/zvezda/2004/2/la11-pr.html> – Загл. с экрана
20. Лепский В. Е. Рефлексивно-активные среды инновационного развития / В. Е. Лепский. – М. : Изд-во “Когито-Центр”, 2010. – 255 с.
21. Лефевр В. А. Алгебра совести / В. А. Лефевр ; пер. со 2-го англ. изд. с доп. – М. : Когито-Центр, 2003. – 426 с.
22. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры / В. А. Лефевр. – М. : Высшая школа, 1967. – С. 9–10.
23. Можейко М. А. Ризома / М. А. Можейко // Постмодернизм : энциклопедия [сост. и науч. ред. А. А. Грицанов]. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 656–660. – (Мир энциклопедий).
24. Морен Э. Метод. Природа природы /Э. Морен. – М. : Прогресс – Традиция, 2005. – 464 с.
25. Неведомська Є. О. Ботаніка [текст] навчальний посібник / Є. О. Неведомська, І. М. Маруненко, І. Д. Омері. – К. : “Центр учбової літератури”, 2012. – 218 с.
26. Неизвестный автор. О терминологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru-philosophy.livejournal.com/1278283.html> – Загл. с экрана
27. Особенности строения грибов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.valleyflora.ru/osobennosti-stroyeniya-gribov.html> – Загл. с экрана.
28. Синергетика: перспективы, проблемы, трудности (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – С. 3–33.
29. Словник-довідник з ботаніки / П. М. Береговий, І. П. Білокінь, З. Г. Лавітська [та ін.] ; за ред. : І. П. Білоконя, О. Л. Липи. – Київ : Рад. шк., 1965. – С. 273.
30. Современный толковый словарь – М. : БСЭ”, 1997.
31. Усманова А. Р. “Ризома” / А. Р. Усманова // Постмодернизм : энцикл. / [сост. и науч. ред. А. А. Грицанов]. – Мн. : Интерпрессервис ; Книж. Дом, 2001. – С. 660–667.
32. Шестакова И. Г. Ноосфера: материализация идеи как ключевой фактор современного прогресса / И. Г. Шестакова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Изд-во “Граммота”, 2013. – № 3 (29) : в 2 ч. – Ч. I. – С. 202 – 206 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_3-1_55.pdf
33. Deleuze G., Guattari F. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia / G. Deleuze, F. Guattari. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. – 560 p.
34. Hoffman R. Some implications of metaphor for philosophy and psychology of science / R. Hoffman // The ubiquity of metaphor. – Amsterdam, 1985. – 327 p.
35. Kirk P. M. Ainsworth and Bisby’s Dictionary of the Fungi / P. M. Kirk, P. F. Cannon, D. W. Minter, J. A. Stalpers. – 10th editon. – CAB International, 2008.
36. Lewin K. Kurt-Lewin-Werkausgabe. Bd. 4: Feldtheorie. / K. Lewin. – Hg. von C.-F. Graumann. – Bern : Huber; Stuttgart: Klett-Cotta, 1982. – 396 p.
37. Maps [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.opte.org/maps
38. Mil Platôs – Capitalismo e Esquizofrenia – Deleuze e Guattari Рис. узято із сайту : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consciencia.org/mil-platos-capitalismo-e-esquizofrenia-deleuze-e-guattari>
39. Rizoma [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.selfproject.it/comunicarti/transitional/link/rizoma.html>
40. Saco D. Cybering Democracy: Public Space and the Internet / Diana Saco. – University of Minnesota Press, 2002. – 296 p.

41. Stuart A. Umpleby Reviving the American Society for Cybernetics, 1980-1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www2.gwu.edu/~umpleby/recent_papers/2016/2016%20CHK%20Reviving%20AS
42. Von Foerster H. Cybernetics of Cybernetics / H. Von Foerster // Communication and Control in Society / ed. K. Krippendorff. – New York : Gordon and Breach, 1979.
43. Wiener N. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine / Norbert Wiener. – Paris : Hermann & Cie Editeurs ; Cambridge, Mass. : The Technology Press ; New York : John Wiley & Sons Inc., 1948. – 194 p.

Отримано 30.09.2017

Summary

Knysh Inna. Rhizoma vs radax vs hyphe: level understanding of toils.

The study focuses on etymological discrepancy of the concept of the “rhizome” borrowed by G. Deleuze and F. Guattari from biology which became the basis and the form for realization of their “nematological project”. Our analysis of concepts of “rhizome”, “radix”, and “hyphe” has given the reason to state that the third term is more appropriate as a metaphor. It has been grounded that G. Deleuze and F. Guattari accurately and precisely identified and explicitly characterized nonlinear structures but advanced the “rhizome” as an inappropriate metaphor. Thus, the Internet has been taken as an example for considering processes that occur in nonlinear structures and for analyzing appropriate metaphors. It has been proved that network structure formations change the environment, herewith in the human mind there is a change in the understanding of this structure. The conclusion has been made that nonlinear horizontal and vertical connections are interlinked in the “hyphe” in contrast to the linear “radix”, which reflects vertical and linear connections, and the “rhizome” which encompasses horizontal (trans-species) and plane connections. In order to identify and explain the modern global network, it is recommended to use the term “hyphe” as opposed to the early Internet, which can be characterized as “radix” and “rhizome”. The study focuses on the analysis of the main traits of the rhizome: connection, heterogenesis, multiplicity, a signifying rupture, cartography, and decalomania applied by G. Deleuze and F. Guattari to characterize nonlinear structures. But it is necessary to explain the processes occurring in nonlinear structures that were typical of the non-classical period of scientific knowledge, particularly, cyberspace of the first order, and, therefore, the term “radix” seems to be more appropriate for them; as to nonlinear processes, namely, cyberspace of the second order (we define it as hyphspace) of the post-non-classical period, it is more appropriate to use the term “hyphe” instead of the “rhizome” concept proposed by G. Deleuze and F. Guattari. It has been grounded that the French researchers accurately and precisely identified nonlinear structures and gave them detailed specifications but advanced the “rhizome” as an inappropriate metaphor. We can conclude that in this context, it is appropriate to apply the metaphor of “hyphe”. It is worth noting that the processes of Synergetic are also characteristic of hyphspace, that is, they are nonlinear structures.

Keywords: *rhizome, radix, hyphe, network, nomads, network hyphe-society, metaphor, discourse, nonlinear and linear structures, cyberspace, hyphspace, Synergetics.*